

تاریخچه و اسناد

حقوق بشر در ایران

شیرین عبادی

برنده جایزه نوبل صلح سال ۲۰۰۳

تاریخچه و اسناد حقوق بشر در ایران

شیرین عبادی

برنده‌ی جایزه‌ی نوبل صلح ۲۰۰۳

انتشارات روشنگران و مطالعات زنان

عبادی، شیرین، ۱۳۲۶ -
تاریخچه و اسناد حقوق بشر در ایران / شیرین عبادی - (ویراست ۲) - تهران:
روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۳.
۳۳۴ ص.
ISBN 964 - 6751 - 84 - 9
فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
۱. حقوق بشر - ایران، ۲. حقوق بشر - قوانین و مقررات - ایران، ۳.
حقوق بشر (اسلام). الف. عنوان.
۲ ت ۲ ع / K ۳۲۴۰ / ۳۲۳/۰۹۵۵
۱۳۸۳
کتابخانه ملی ایران
۳۵۱۳۴ - ۸۲ م

تاریخچه و اسناد حقوق بشر در ایران

- نگارش: شیرین عبادی
- تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه
- نوبت چاپ و تاریخ: اول - ۱۳۸۳
- حروفچینی و صفحه آرایی: مجتمع خدمات چاپ امید - ۸۸۲۷۰۳۲
- چاپ و صحافی: سپروس

انتشارات روشنگران و مطالعات زنان: تهران، صندوق پستی: ۵۸۱۷ - ۱۵۸۷۵
تلفاکس: ۸۷۲۳۹۳۶
E_mail: Shahla _ n _ lahiji@hotmail.com
دفتر فروش: ۸۸۲۹۳۲۹ - ۸۷۲۳۹۳۶
فروش از طریق شبکه پستی: ۸۷۱۶۳۹۱
فروش اینترنتی و online از طریق سایت آی آی کتاب liketab.com

شابک ۹ - ۸۴ - ۶۷۵۱ - ۹۶۲ ISBN 964 - 6751 - 84 - 9

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ

شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ

«قران کریم»

Reza.Golshah.com
www.KetabFarsi.com

Reza.Golshah.com
www.KetabFarsi.com

فهرست

پیشگفتار.....	۱۳
فصل اول: تاریخچه حقوق بشر	
بخش اول: اعلامیه جهانی حقوق بشر.....	۱۸
مقدمه.....	۱۸
چگونگی تدوین اعلامیه.....	۱۸
میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر.....	۲۰
الف. میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.....	۲۱
ب. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی.....	۲۳
کمیته حقوق بشر.....	۲۵
نحوه انتخاب اعضاء کمیته حقوق بشر.....	۲۶
نحوه رسیدگی در کمیته حقوق بشر.....	۲۸
بخش دوم: الغاء بردگی و برده‌فروشی.....	۳۰
مقدمه.....	۳۰
اشکال و انواع بردگی.....	۳۰
بخش سوم: منع کار اجباری.....	۳۴
مقدمه.....	۳۴
مفهوم حقوقی کار اجباری.....	۳۵
منع کار اجباری.....	۳۶
بخش چهارم: منع کشتار جمعی.....	۳۸
مقدمه.....	۳۸
مفهوم حقوقی ژنوسید (کشتار جمعی).....	۳۸
بخش پنجم: منع تبعیض نژادی.....	۴۰

۴۰ مقدمه
۴۲ کمیته رفع تبعیضات نژادی
۴۳ نحوه رسیدگی به ادعای تبعیض نژادی
۴۵ کنوانسیون بین‌المللی منع و مجازات جنایت آپارتاید
۴۷ بخش ششم: منع تبعیض در استخدام و اشتغال
۴۷ مقدمه
۴۸ مقاله‌نامه بین‌المللی مربوط به تبعیض در امور استخدام و اشتغال
۵۰ بخش هفتم: مبارزه با تبعیض در امر تعلیمات
۵۰ مقدمه
۵۱ مفهوم تبعیض
۵۲ نحوه مبارزه با تبعیض
۵۳ مدارس مخصوص اقلیت‌های ملی
۵۴ بخش هشتم: منع آپارتاید در ورزش
۵۴ مقدمه
۵۴ کنوانسیون بین‌المللی علیه آپارتاید در ورزش
۵۵ تعهدات کشورهای عضو کنوانسیون
۵۶ کمیسیون علیه آپارتاید در ورزش
۵۷ فعالیت و عملکرد کمیسیون علیه آپارتاید در ورزش
۵۹ بخش نهم: رفع تبعیض از زن
۵۹ مقدمه
۵۹ اعلامیه جهانی رفع تبعیض از زن
۶۲ بخش دهم: اعلامیه تهران یا تأکیدی دوباره بر شناسایی و رعایت حقوق بشر
۶۲ مقدمه
۶۳ محتویات و خصوصیات اعلامیه تهران

۶۵	بخش یازدهم: پناهندگی
۶۵	مقدمه
۶۶	کنوانسیون مربوط به وضع پناهندگان
۶۶	وضعیت حقوقی پناهنده
۶۸	بخش دوازدهم: جهان اسلام و حقوق بشر
۶۸	مقدمه
۶۹	هدف‌ها و اصول کنفرانس اسلامی
۶۹	ارگان‌های کنفرانس اسلامی
۷۰	اعلامیه اسلامی حقوق بشر

فصل دوم: بازتاب حقوق بشر در قوانین داخلی

۷۶	بخش اول: حق حیات
۷۶	مقدمه
۷۷	استثناء اول - قتل عمدی غیر مسلمان
۷۹	استثناء دوم - قتل عمدی اولاد
۸۰	استثناء سوم - قتل عمدی دیوانه
۸۱	استثناء چهارم - قتل عمدی زن توسط مرد
۸۲	دیه
۸۲	قتل نفس
۸۳	مقدار دیه قتل نفس
۸۵	دیه عضو
۸۷	بخش دوم: تساوی در برابر قانون
۸۷	مقدمه
۸۸	مفهوم حقوقی تساوی در برابر قانون
۸۹	اولاً - زنا
۸۹	ثانیاً - تفخیز
۸۹	ثالثاً - قذف

۹۰	رابعاً - آغاز مسئولیت کیفری
۹۰	ارث مسلمان از کفار
۹۲	بخش سوم: حق دفاع در برابر دادگاهی بی طرف
۹۲	مقدمه
۹۳	ادعای مهدورالدم بودن مقتول
۹۳	لعان
۹۵	بخش چهارم: برده فروشی
۹۵	مقدمه
۹۵	مفهوم حقوقی جدید بردگی
۹۷	حداقل سن ازدواج
۹۸	بخش پنجم: شخصی بودن مسئولیت
۹۸	مقدمه
۹۸	عاقله کیست؟
۹۹	مسئولیت عاقله
۱۰۱	بخش ششم: شخصیت حقوقی انسان
۱۰۱	مقدمه
۱۰۲	شخصیت حقوقی دیوانه
۱۰۲	شخصیت حقوقی زن
۱۰۷	بخش هفتم: حرمت جنازه انسان
۱۰۹	مقدمه
۱۰۷	احترام به جنازه انسان در اعلامیه اسلامی حقوق بشر
۱۰۹	بخش هشتم: آزادی فکر، وجدان و مذهب
۱۰۹	مقدمه
۱۱۰	مذاهب شناخته شده در قانون اساسی

۱۱۲	بخش نهم: آزادی در انتخاب همسر
۱۱۲	مقدمه
۱۱۲	ازدواج قبل از بلوغ
۱۱۳	نکاح مسلمان با غیر مسلمان
۱۱۳	نکاح زن ایرانی با غیر ایرانی
۱۱۴	بخش دهم: آزادی در عبور و مرور و انتخاب محل سکونت
۱۱۴	مقدمه
۱۱۴	بازتاب اصول فوق در قوانین داخلی
۱۱۷	بخش یازدهم: آزادی در انتخاب شغل
۱۱۷	مقدمه
۱۱۸	قضاوت در محاکم دادگستری
۱۱۹	استخدام در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران
۱۲۰	بخش دوازدهم: تساوی در احراز مشاغل عمومی
۱۲۰	مقدمه
۱۲۰	شرکت در انتخابات
۱۲۱	تساوی در احراز مشاغل عمومی
۱۲۲	بخش سیزدهم: تساوی حقوق زوجین
۱۲۲	مقدمه
۱۲۳	گفتار اول. حقوق زوجین در رابطه با فرزندان
۱۲۳	۱. نام خانوادگی فرزندان
۱۲۳	۲. حضانت
۱۲۴	۳. اداره امور مالی فرزند
۱۲۵	۴. نقش حقوقی پدر در ازدواج فرزند
۱۲۶	۵. تابعیت
۱۲۶	۶. سهم الارث والدین و اولاد

۱۲۸	گفتار دوم. حقوق زوجین
۱۲۸	۱. تعدد زوجات
۱۲۹	۲. طلاق
۱۲۹	۳. فسخ نکاح
۱۳۰	۴. ریاست خانواده
۱۳۱	۵. سهم الارث زوجین از یکدیگر
۱۳۲	۶. تابعیت

فصل سوم: اسناد حقوقی بشر در ایران

۱۳۵	بخش اول. اعلامیه جهانی حقوق بشر
۱۴۳	بخش دوم. میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی
۱۵۶	بخش سوم. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی
	بخش چهارم. مقاله نامه بین‌المللی راجع به تأمین یک حمایت مؤثر بر علیه معامله جنایتکارانه موسوم به خرید و فروش سفیدپوستان
۱۸۰	
۱۸۳	بخش پنجم. قرارداد بین‌المللی راجع به جلوگیری از خرید و فروش سفیدپوستان
۱۸۹	بخش ششم. قرارداد بین‌المللی الغاء خرید و فروش نسوان و کودکان
۱۹۴	بخش هفتم. قرارداد بین‌المللی راجع به جلوگیری از معامله نسوان کبیره
	بخش هشتم. قرارداد تکمیلی منع بردگی و برده‌فروشی و عملیات و ترتیباتی که مشابه بردگی است
۱۹۹	
۲۰۷	بخش نهم. مقاله نامه شماره ۲۹ در خصوص کار اجباری
۲۲۱	بخش دهم. مقاله نامه شماره ۱۰۵ در خصوص لغو کار اجباری
۲۲۵	بخش یازدهم. قرارداد راجع به جلوگیری از کشتار جمعی و مجازات آن
۲۳۰	بخش دوازدهم. قرارداد بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی
۲۴۶	بخش سیزدهم. کنوانسیون بین‌المللی منع و مجازات جنایت آپارتاید
۲۵۴	بخش چهاردهم. قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی
	بخش پانزدهم. مقاله نامه شماره ۱۱۱ مربوط به تبعیض در امور مربوط به استخدام و اشتغال
۲۵۶	
۲۶۱	بخش شانزدهم. قرارداد مبارزه با تبعیض در امر تعلیمات

- بخش هفدهم. کنوانسیون بین‌المللی علیه آپارتاید در ورزش ۲۶۹
- بخش هجدهم. اعلامیه جهانی رفع تبعیض از زن ۲۷۹
- بخش نوزدهم. اعلامیه تهران ۲۸۴
- بخش بیستم. کنوانسیون مربوط به وضع پناهندگان و پروتکل آن ۲۸۹
- بخش بیست و یکم. منشور کنفرانس اسلامی ۳۱۹
- بخش بیست و دوم. اعلامیه اسلامی حقوق بشر ۳۲۷

Reza.Golshahan.com
www.KetabFarsi.com

Reza.Golshah.com
www.KetabFarsi.com

بنام خداوند جان و خرد

ساقی به جام عدل بده باده تا گدا
غیرت نیاورد که جهان پر بلا کند

پیش‌گفتار

یکی از اهداف ایجاد سازمان ملل متحد، سعی در حفظ شخصیت و حیثیت انسانی بشر و کاهش اختلاف طبقاتی در جامعه بشری و در نتیجه برابری و برادری ملت‌ها است و در این راستا مهمترین فعالیتی که صورت گرفته است تدوین اعلامیه جهانی حقوق بشر و متعاقب آن چندین میثاق و مقاله‌نامه و قرارداد و کنوانسیون است از جمله میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، مقاله‌نامه لغو کار اجباری، قرارداد بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی، کنوانسیون بین‌المللی علیه آپارتاید در ورزش و... با وجودی که اغلب کشورهای جهان به این مصوبات ملحق شده و خود را متعهد به اجرای آن دانسته‌اند، اما در عمل نتیجه مطلوب بدست نیامد، زیرا دیده شد که حکومت‌های بسیاری هر زمان که نفعشان اقتضاء می‌کرد به راحتی این اصول را زیر پا گذاشته و به خودکامگی خویش ادامه دادند.

کشورهای ناقض حقوق بشر، برای برائت خود به معاذیری چون نسبیت فرهنگی، بی‌اعتنایی به موازین حقوق بشر در برخی ممالک، فقدان ضمانت اجرا، اصل حاکمیت ملی و... متوسل می‌شوند، و حال آن که نقض حقوق بشر در کشوری نمی‌تواند مجوز تخطی حقوق بشر در سایر ممالک گردد. با توجه به این که حقوق بشر مقوله‌ای است فراملیتی، بنابراین استناد به حاکمیت ملی صحیح نمی‌باشد و از سوئی دیگر مهمترین

ضمانت اجرای نقض حقوق بشر، پس از وجدان عمومی و افکار بین‌المللی، دادگاه بین‌المللی جنائی I.C.C است که خوشبختانه تأسیس شده. بدیهی است نسبت فرهنگی نیز نمی‌تواند مجوزی برای نادیده انگاشتن حقوق بشر شود. زیرا اعلامیه جهانی حقوق بشر قدر متیقن تمدن‌ها و مذاهب مختلف بوده و با هر مرام و مسلکی قابلیت انطباق دارد.

بنابراین حکومت‌هایی که با قبول مصوبات حقوق بشر و الحاق به میثاق‌های آن در عرصه بین‌المللی برای خود ایجاد وجه و کسب اعتبار می‌کنند باید توجه داشته باشند که اگر در عرصه داخلی بخواهند قوانینی متناقض با آن وضع نموده و برخلاف تعهدات خود عمل نمایند، مسلماً مورد مؤاخذه مجامع بین‌المللی قرار می‌گیرند.

هدف از نگارش این کتاب بررسی اجمالی مهمترین مصوباتی است که دولت ایران در زمینه حقوق بشر به آن‌ها ملحق شده است و سپس بر این اساس، قوانین داخلی مورد مطالعه قرار می‌گیرد تا انطباق یا عدم انطباق قوانین داخلی با تعهدات بین‌المللی دولت ایران مشخص شود.

در پایان یادآورد می‌شود که قوانین و مقررات مربوطه تا پایان اسفند ۱۳۸۲ مورد بررسی قرار گرفته و بدیهی است چنانچه در قوانین و مقررات، اصلاحات و یا تغییراتی پدید آید، در چاپ‌های بعدی به آن توجه خواهد شد.

شیرین عبادی

فصل اول

تاریخچه حقوق بشر

Reza.Gushan.com
www.Ketabarsisi.com

Reza.Golshah.com
www.KetabFarsi.com

از دیر باز حقوق دانان و فلاسفه بر این امر معتقد گردیدند که بشر صرف نظر از مذهب، نژاد تابعیت، جایگاه اجتماعی، ثروت و سایر امتیازاتش از حقوقی برخوردار است که این حقوق غیر قابل واگذاری است و رعایت آن بر همگان اهم از دولت و آحاد مردم واجب است. در منشأ این حقوق اختلاف است، برخی آن را ناشی از اراده دولت، عده‌ای ناشی از مذهب، پاره‌ای هم اصالت فرد را سرچشمه این حقوق می‌دانند. تعدادی هم منشاهای دیگری را نام می‌برند که فعلاً مورد بحث نیست.

در تعریف حقوق بشر هم اختلاف نظر شدیدی وجود دارد و تاکنون تعریف واحدی از حقوق بشر به عمل نیامده است. این حرف نباید ما را به بیراه کشد یعنی نباید این توهم پیش آید که در هیچ یک از حقوقی که بشر دارد اتفاق نظری وجود ندارد. در پاره‌ای از این حقوق اختلافی نیست فرضاً همگی بر این اعتقاداند که انسان حق حیات دارد و کسی بدون مجوز قانونی حق کشتن فردی را ندارد، اما تعداد حقوقی که در آن اختلافی نیست اندک است، بهر حال هر چند در تعریف حقوق بشر اختلاف است اما در اینکه انسان بطور فطری و طبیعی دارای حقوقی است که باید محترم شمرده شود اختلافی نیست.

این تفکرات حقوقی، سیاسی و فلسفی راجع به حقوق بشر که طی قرون متمادی در فکر و روح حقوق دانان و فلاسفه و متفکران نفوذ کرده بود و همچنین مشاهده وحشی‌گری‌ها و شقاوت‌های نازیسم و فاشیسم در جنگ جهانی دوم، انگیزه توجه به شخصیت و حیثیت انسانی و توسعه حمایت بین‌المللی از حقوق بشر گردید و در پی این انگیزه، اعلامیه جهانی حقوق بشر تهیه شد و به تصویب رسید.

بخش اول

اعلامیه جهانی حقوق بشر

مقدمه

توجه به شخصیت و حیثیت انسانی و لزوم حمایت از آن، در عرصه بین‌المللی منجر به صدور اعلامیه جهانی حقوق بشر شد. این اعلامیه توسط کمیسیون حقوق بشر وابسته به شورای اقتصادی - اجتماعی سازمان ملل تهیه و تسلیم مجمع عمومی شد و در اجلاس مورخ ۱۹۴۸ به تصویب رسید.

چگونگی تدوین اعلامیه

پس از آنکه ناتوانی جامعه ملل در نیل به اهدافش ثابت شد، در ۲۵ آوریل ۱۹۴۵ کنفرانسی با شرکت نمایندگان پنجاه کشور بنا به دعوت قبلی آمریکا، شوروی، انگلیس، چین و فرانسه در سانفرانسیسکو تشکیل گردید و تا ۲۶ ژوئن همان سال ادامه یافت. در این کنفرانس منشور ملل متحد مورد تصویب واقع شد و از ۲۴ اکتبر همان سال قدرت اجرایی یافت.

منشور ملل متحد به عنوان اساسنامه سازمان ملل متحد، مشتمل بر یک مقدمه و ۱۱۱ ماده و یک ضمیمه ۷۰ ماده‌ای مربوط به اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری، است. امروز بیش از ۱۶۰ کشور عضو سازمان ملل متحد هستند اما برخی از کشورها به دلایل گوناگون در این سازمان عضویت ندارند. بعضی دیگر عضویت ندارند اما در مقر سازمان، ناظران دائمی دارند که عبارتند از کره جنوبی، سوئیس، واتیکان.

ارکان اصلی سازمان ملل متحد عبارتست از: ۱. مجمع عمومی ۲. شورای امنیت ۳. شورای اقتصادی ۴. شورای قیمومت ۵. دیوان بین‌المللی دادگستری ۶. دبیرخانه. علاوه بر ارکان فوق، سازمان ملل متحد دارای سازمان‌های تخصصی وابسته نیز می‌باشد از قبیل: سازمان بهداشت جهانی، یونسکو، یونسف، بانک جهانی...

شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد، از ۲۷ عضو ترکیب یافته که برای مدت سه سال توسط مجمع عمومی، براساس تقسیم عادلانه جغرافیایی انتخاب می‌شوند. این شورا حداقل دو اجلاس سالانه یکی در بهار و دیگری در تابستان دارد و می‌تواند به طور فوق‌العاده نیز تشکیل جلسه دهد.

شورای اقتصادی و اجتماعی از جانب مجمع عمومی مأمور است که وظایف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی و تربیتی سازمان ملل متحد را انجام داده و در پیشبرد حقوق بشر و آزادی‌های اساسی کوشا باشد.

شورای اقتصادی و اجتماعی دارای کمیته‌ها و کمیسیون‌های مختلفی است از قبیل کمیسیون اقتصادی آسیا و خاور دور (اکافه) و کمیسیون حقوق بشر. اولین و مهمترین اقدام کمیسیون حقوق بشر تدوین و تنظیم اعلامیه جهانی حقوق بشر است.

این اعلامیه، در اجلاس سال ۱۹۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل که در پاریس تشکیل شد به تصویب رسید و مشتمل بر یک مقدمه و ۳۰ ماده است. متأسفانه، اعلامیه حقوق بشر، علیرغم اهمیت تاریخی و سیاسی که دارا است به خودی خود از اعتبار حقوقی برخوردار نیست زیرا نه تضمیناتی به نفع فرد دربر دارد و نه ضمانت اجرایی علیه کشورها و نتیجه اینکه اعلامیه، مانند سایر اعلامیه‌های اصولی مجمع عمومی فاقد ارزش حقوقی است.^۱

مقدمه اعلامیه، متضمن مفاهیم و اندیشه‌های بنیادی است که الهام‌بخش نویسندگان اعلامیه در تدوین مواد بعدی بوده است و شامل اصولی چون وحدت خانواده بشری، حیثیت ذاتی انسان، شناسایی حقوق ناشی از آن، برابری انسان‌ها، آزادی عقیده و بیان، توسعه روابط دوستانه بین ملت‌ها و... می‌باشد.

۱. حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ پنجم، تألیف دکتر محمدرضا ضیایی بیگدلی - صفحات ۱۷۹ -

ماده اول اعلامیه مقرر می‌دارد: «تمام افراد بشر آزاد به دنیا می‌آیند و از لحاظ حیثیت و حقوق با هم برابرند، همه دارای عقل و وجدان می‌باشند و باید نسبت به یکدیگر با روح برادری رفتار کنند.»

ماده ۲ اعلامیه، برخورداری از کلیه حقوق و آزادی‌های مندرج در اعلامیه را برای تمام افراد صرف نظر از جنس، رنگ، نژاد، ملیت، مذهب، ثروت و ولادت و یا هر موقعیت دیگر به رسمیت می‌شناسد.

بقیه مواد اعلامیه به چهار دسته قابل تقسیم است: دسته اول، شامل حقوق و آزادی‌های شخصی است از قبیل حق حیات، منع بردگی و شکنجه، حق دفاع در برابر دادگاه‌ها و...

دسته دوم، شامل حقوق بنیادی فرد در رابطه با خانواده، سرزمین و اشیاء جهان خارج است. از قبیل آزادی در ازدواج، تساوی حقوقی زوجین، حق تابعیت، حق پناهندگی، حق مالکیت...

دسته سوم، شامل آزادی‌های عمومی و حقوق سیاسی بنیادی از قبیل آزادی اندیشه، عقیده، بیان و قلم - آزادی اجتماعات، شرکت در انتخابات است.

دسته چهارم، شامل حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. مانند حق کار، حق تفریحات، حق حمایت از آثار علمی و ادبی و هنری، آزادی سندیکایی و...

در اختتام اعلامیه در ماده ۳۰ چنین آمده است: «هیچ یک از مقررات اعلامیه حاضر نباید طوری تفسیر شود که متضمن حقی برای دولتی یا جمعیتی یا فردی باشد که به موجب آن بتواند هر یک از حقوق و آزادی‌های مندرج در این اعلامیه را از بین ببرد و یا در آن راه فعالیتی بنماید.»

میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر

صرف نظر از اینکه اعلامیه جهانی حقوق بشر فاقد ضمانت اجرایی است اساساً

۱. حقوق بشر در اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر، نگارش دکتر سیدحسین صفایی، چاپ شده در نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی شماره ۲۷ - صفحات ۴ و ۵.

چون در برگیرنده کلیاتی بوده که محتاج به تبیین و تفسیر بیشتری است لذا، کمیسیون حقوق بشر در صدد تدوین میثاق‌هایی دیگر برآمد تا این معایب را تا حد امکان برطرف سازد و در این رابطه یک طرح درباره میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و طرح دیگری درباره میثاق حقوق مدنی، سیاسی تهیه و جهت تصویب به مجمع عمومی سازمان ملل متحد پیشنهاد کرد. مجمع عمومی از سال ۱۹۵۵ طی جلسات متعددی این طرح‌ها را ماده به ماده بررسی نمود و سرانجام در ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ آنها را بانضمام یک پروتکل اختیاری که ضمیمه حقوق مدنی و سیاسی می‌باشد تصویب نمود. این دو میثاق، حاوی تمام اصولی است که در اعلامیه جهانی حقوق بشر درج گردیده‌اند، در برخی موارد شرح و تفسیر بیشتری داده شده و در برخی موارد نیز تغییراتی در آن دیده می‌شود.

اینک به بررسی اجمالی هریک از میثاق‌ها می‌پردازیم:

الف. میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که در سال ۱۳۵۴ به تصویب پارلمان ایران رسید^۱ و از جهت حقوق داخلی جنبه قانونی یافت. این میثاق شامل یک مقدمه و ۳۱ ماده است. در قسمتی از مقدمه، در مقام تعریف هدف از تدوین میثاق، چنین آمده است: «... با اذعان به اینکه بر طبق اعلامیه جهانی حقوق بشر کمال مطلوب انسان آزاد رهائی یافته از ترس و فقر فقط در صورتی حاصل می‌شود که شرایط تمتع هرکس از حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود و هم‌چنین از حقوق مدنی و سیاسی او ایجاد شود...»

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در برگیرنده کلیه اصول اعلامیه جهانی حقوق بشر بوده و با تأکید بر حقانیت آن اصول در بند ۲ ماده ۵ میثاق مقرر گردیده است: «هیچگونه محدودیت یا انحراف از هریک از حقوق اساسی بشر که به موجب قوانین، کنوانسیون‌ها، آئین نامه‌ها یا عرف و عادات در هر کشور طرف این میثاق به رسمیت شناخته شده یا نافذ یا جاری است به عذر اینکه این میثاق چنین حقوقی را به رسمیت نشناخته یا اینکه به میزان کمتری به رسمیت شناخته قابل قبول نخواهد بود.»

۱. مجموعه قوانین سال ۱۳۵۴، چاپ روزنامه رسمی - صفحات ۲۴۶ الی ۴۵۶.

میثاق، شامل ۴ بخش است. در بخش یک حق خود مختاری ملت‌ها به رسمیت شناخته شده است. قسمتی از ماده اول میثاق چنین مقرر داشته: «کلیه ملل دارای حق خودمختاری هستند. به موجب حق مزبور ملل وضع سیاسی خود را آزادانه تعیین و توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی خود را آزادانه تأمین می‌کنند...»

بخش دو ناظر به برابری بوده و برای کلیه افراد حق برخورداری از اصول مندرج در میثاق، پیش‌بینی شده است، به موجب بند ۲ از ماده ۲، دولت‌های طرف میثاق متعهد شده‌اند که اعمال حقوق مذکور در میثاق را بدون هیچ نوع تبعیض از حیث نژاد، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقیده سیاسی و یا هرگونه عقیده دیگر، اصل و منشاء ملی یا اجتماعی، ثروت، نسب یا هر وضعیت دیگر تضمین نمایند.

ماده ۳ میثاق مقرر می‌دارد: «دولت‌های طرف این میثاق متعهد می‌شوند که تساوی حقوق زنان و مردان را در استفاده از کلیه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مقرر در این میثاق، تأمین نمایند.»

بخش سه ناظر به حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی است و شامل حق کار، آزادی انتخاب شغل، آزادی تشکیل اتحادیه و سندیکا، حق استفاده از مقررات تأمین اجتماعی، حمایت از بنیاد خانواده، زنان و اطفال، اجباری و رایگان بودن آموزش و پرورش ابتدائی، آزادی در انتخاب رشته تحصیلی و ایجاد امکانات جهت پیشبرد امور فرهنگی و... است.

بخش چهار که در حقیقت مهمترین بخش میثاق می‌باشد ناظر بر نحوه اجرا و اعمال آن است. هر چند میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از ضمانت اجرای مؤثری برخوردار نیست اما از این حیث نسبت به اعلامیه جهانی حقوق بشر امتیاز بیشتری دارد. زیرا اعلامیه مذکور صرفاً جنبه توصیه داشته و هیچ مقام و مرجعی جهت نظارت بر اجرای آن تعیین نشده است و اجرای آن صرفاً جنبه اخلاق بین‌المللی دارد در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دولت‌های طرف میثاق متعهد شده‌اند که درباره تدابیری که به منظور تأمین رعایت حقوق شناخته شده در میثاق اتخاذ کرده‌اند و پیشرفت‌هایی که در این زمینه حاصل شده است گزارش‌هایی به عنوان دبیر کل سازمان ملل متحد تقدیم دارند. گزارش‌ها ممکن است حاکی از عوامل و

مشکلاتی باشد که مانع دولت‌ها در اجرای کامل تعهدات مقرر در میثاق شده است. دبیر کل گزارش‌ها را به شورای اقتصادی و اجتماعی و در صورت لزوم رونوشت آن را به مؤسسات تخصصی سازمان ملل ارسال می‌دارد.

شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل می‌تواند گزارش‌های مربوط به حقوق بشر را که دولت‌ها و یا مؤسسات تخصصی تقدیم می‌دارند جهت مطالعه و توصیه کلی یا در صورت اقتضاء برای اطلاع به کمیسیون حقوق بشر احاله نماید.

شورای اقتصادی و اجتماعی می‌تواند گاهگاه گزارش‌هایی متضمن توصیه‌های کلی و خلاصه اطلاعات و اصل از جانب دول طرف میثاق و عضو مؤسسات تخصصی درباره تدابیر متخذه و پیشرفت‌هایی حاصله در رعایت کلی حقوق شناخته در میثاق، به مجمع عمومی تقدیم دارد.

ب. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی - این میثاق که در آوریل ۱۹۶۸ (۱۳۴۷)، توسط نماینده دولت ایران امضاء شده بود در سال ۱۳۵۴ به تصویب پارلمان ایران رسید^۱ و از جهت حقوق داخلی جنبه قانونی یافت. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مشتمل بر یک مقدمه و ۵۳ ماده است. در مقدمه، غایت و هدف از تنظیم و تدوین میثاق بیان شده است و در قسمتی از آن چنین آمده است: «با توجه به اینکه بر طبق اصولی که در منشور ملل متحد اعلام گردیده است شناسایی حیثیت ذاتی و حقوق یکسان و غیر قابل انتقال کلیه اعضا خانواده بشر مبنای آزادی، عدالت و صلح در جهان است. با اذعان به اینکه حقوق مذکور ناشی از حیثیت ذاتی شخص انسان است...»

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی دربرگیرنده کلیه حقوق و آزادی‌های مندرج در اعلامیه جهانی بشر بوده و با تأکید بر حقانیت آن اصول، ماده ۵ مقرر می‌دارد:

۱۱. هیچ‌یک از مقررات این میثاق نباید به نحوی تفسیر شود که متضمن ایجاد حقی برای دولتی یا گروهی یا فردی گردد که به استناد آن به منظور تزییع هر یک از حقوق و آزادی‌های شناخته شده در این میثاق و یا محدود نمودن آن بیش از آنچه در این میثاق پیش بینی شده است مبادرت به فعالیتی بکند و یا اقدامی به عمل آورد.

۱. مجموعه قوانین سال ۱۳۵۴، چاپ روزنامه رسمی / صفحات ۷۶ الی ۹۴.

۲. هیچگونه محدودیت یا انحراف از هر یک از حقوق اساسی بشر که به موجب قوانین، کنوانسیون‌ها، آئین نامه‌ها یا عرف و عادات نزد هر دولت طرف این میثاق، به رسمیت شناخته شده یا نافذ و جاری است به عذر اینکه این میثاق چنین حقوقی را به رسمیت شناخته یا اینکه به میزان کمتری به رسمیت شناخته است قابل قبول نخواهد بود.»

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی شامل شش بخش است.

بخش اول که مشتمل بر به رسمیت شناختن حق خود مختاری ملت‌ها است، عیناً شبیه بخش اول میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که قبلاً شرح داده شد. در قسمتی از مقررات این بخش آمده است: «... کلیه ملل می‌توانند برای نیل به هدف‌های خود در منابع و ثروت‌های طبیعی خود بدون اخلال به الزامات ناشی از همکاری اقتصادی بین‌المللی مبتنی بر منافع مشترک و حقوق بین‌الملل آزادانه هرگونه تصرفی بنمایند - در هیچ مورد نمی‌توان ملتی را از وسایل معاش خود محروم کرد.»

در بخش دوم دولت‌های طرف میثاق متعهد شده‌اند که حقوق شناخته شده در میثاق را درباره کلیه افراد مقیم در قلمرو و تابع حاکمیتشان بدون هیچگونه تمایزی از قبیل نژاد، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقیده سیاسی، یا عقیده دیگر، اصل و منشاء ملی یا اجتماعی، ثروت، نسب یا سایر وضعیت‌ها محترم شمرده و تضمین کنند. بند ۲ ماده ۲ میثاق مقرر می‌دارد: «هر دولت طرف این میثاق متعهد می‌شود که بر طبق اصول قانون اساسی خود و مقررات این میثاق اقداماتی در زمینه اتخاذ تدابیر قانونگذاری و غیر آن به منظور تنفیذ حقوق شناخته شده در این میثاق که قبلاً به موجب قوانین موجود یا تدابیر دیگر لازم‌الاجرا شده است به عمل آورد.»

بخش سه مشتمل بر حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی است و در آن از حقوقی چون حق حیات، منع بردگی و شکنجه، حق دفاع در برابر دادگاه، حق آزادی مذهب، عقیده و بیان، حق شرکت در انتخابات... سخن گفته شده است.

در بخش چهار تشکیل کمیته حقوق بشر پیش‌بینی شده است.

در بخش پنج با تأکید بر مقررات مربوط به منشور سازمان ملل متحد، حق ملت‌ها در تمتع و استفاده کامل و آزادانه از منابع و ثروت‌های طبیعی خودشان به رسمیت شناخته

شده است. به موجب ماده ۴۰، دولت‌های طرف میثاق متعهد شده‌اند درباره تدابیری که اتخاذ کرده‌اند و آن تدابیر به حقوق شناخته شده در میثاق ترتیب اثر می‌دهد و درباره پیشرفت‌های حاصل در تمتع از این حقوق، گزارش‌هایی تقدیم دارند. اولین گزارش ظرف یک سال از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این میثاق برای هر دولت، باید ارائه شود پس از آن هر چند سال یکبار یا هر وقت که کمیته درخواست نماید باید گزارش تقدیم گردد. هنگام بررسی یک گزارش، از نماینده کشور مربوط دعوت می‌شود تا ضمن ارائه توضیح در خصوص گزارش به سئوالات مطروحه جواب دهد. در صورتی که اطلاعات مندرج در گزارش ناقص باشد کمیته درخواست دریافت اطلاعات بیشتری را می‌نماید.^۱ هر یک از دولت‌های عضو میثاق هر زمان که کمیته حقوق بشر درخواست کند، مکلف هستند گزارش کاملی از تدابیر اتخاذ شده برای پیشبرد اهداف میثاق و حقوق شناخته شده در آن، تقدیم کمیته نمایند. بخش شش، مشتمل بر نحوه الحاق به میثاق و تقاضای اصلاح آن است.

کمیته حقوق بشر

در ماده ۲۸ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، تأسیس کمیته حقوق بشر پیش‌بینی شده است. این کمیته مرکب است از ۱۸ نفر عضو که از بین اتباع کشورهای طرف میثاق تعیین می‌شوند. اعضای کمیته انتخابی‌اند و از میان شخصیت‌های معتبر و دارای مکارم عالی اخلاقی که صلاحیتشان در زمینه حقوق بشر محرز و شناخته شده باشد برای مدت چهار سال انتخاب می‌گردند. اعضای کمیته با رأی مخفی از فهرست اشخاص واجد شرایط که به این منظور به وسیله دولت‌های طرف میثاق نامزد شده‌اند انتخاب می‌شوند. هر دولت طرف میثاق نمی‌تواند بیش از دو نفر نامزد کند. این دو نفر نیز بایستی از اتباع دولت معرف بوده باشند. تجدید نامزدی یک شخص مجاز است.

۱. مجله قضایی و حقوقی دادگستری، شماره ۲، زمستان ۱۳۷۰، صفحات ۱۳۱ و ۱۳۲.

کمیته نمی‌تواند بیش از یک تبعه از هر دولت عضو داشته باشد. در انتخاب اعضای کمیته رعایت تقسیمات عادلانه جغرافیایی و شرکت نمایندگان اشکال مختلف تمدن‌ها و سیستم‌های عمده حقوقی، خواهد شد. اعضای کمیته، نماینده دولت متبوع خود محسوب نمی‌شوند، بلکه برحسب صلاحیت خودشان انجام وظیفه می‌کنند و باید بیش از تصدی وظایف خود در جلسه، علنی طی تشریفات رسمی تعهد کنند که وظایف خود را با کمال بی‌طرفی و از روی کمال وجدان ایفا نمایند. دبیرکل سازمان ملل متحد کارمندان و وسایل مادی مورد احتیاج را در اختیار کمیته قرار خواهد داد. حد نصاب رسمیت جلسات، حضور دوازده عضو است. تصمیمات به اکثریت آراء حاضر در جلسه اتخاذ می‌گردد. کمیته هر سال گزارش کارهای خود را توسط دبیرکل شورای اقتصادی و اجتماعی به مجمع عمومی سازمان ملل متحد تقدیم می‌دارد.

نحوه انتخاب اعضاء کمیته حقوق بشر

سازمان ملل متحد چهار ماه پیش از انجام انتخابات (به استثنای انتخاباتی که برای اشغال محل خالی صورت می‌گیرد) از کشورهای طرف میثاق کتبا دعوت خواهد کرد که نامزدهای خود را برای عضویت در کمیته معرفی کنند. دبیرکل سازمان ملل متحد فهرستی به ترتیب حروف الفباء از کلیه اشخاصی که به این ترتیب نامزد می‌شوند با ذکر نام دولت‌هایی که آنان را معرفی کرده‌اند تهیه و آن را حداکثر یک ماه قبل از تاریخ انتخابات به دولت‌های طرف این میثاق ارسال خواهد داشت. انتخاب اعضای کمیته در جلسه‌ای که به دعوت دبیرکل سازمان ملل متحد از دولت‌های طرف این میثاق در مرکز سازمان ملل متحد تشکیل خواهد شد انجام می‌شود. نصاب این جلسه دو سوم دولت‌های طرف این میثاق است و منتخبین

نامزدهایی خواهند بود که بیشترین تعداد رأی را به دست آورده و حائز اکثریت تام آراء نمایندگان دولت‌های حاضر و رأی دهنده باشند.

اعضای کمیته برای مدت ۴ سال انتخاب می‌شوند و در صورتی که مجدداً نامزد شوند تجدید انتخاب آنان مجاز خواهد بود لیکن مدت عضویت ۹ نفر از اعضای منتخب از اولین انتخابات، در پایان دو سال منقضی می‌شود. نام این ۹ نفر بلافاصله پس از اولین انتخابات به وسیله قرعه معین می‌شود. هرگاه یک عضو کمیته طبق نظر متفق سایر اعضای کمیته، انجام خدمات خود را به هر عللی، جز غیبت موقت قطع نموده باشد، رئیس کمیته حقوق بشر باید دبیرکل سازمان ملل متحد را مطلع و او کرسی مزبور را بلا تصدی اعلام می‌کند.

همچنین در صورت فوت یا استعفاء یک عضو کمیته، رئیس کمیته فوراً مراتب را به دبیرکل سازمان ملل متحد اعلام و او آن کرسی را از تاریخ فوت یا استعفاء بلا تصدی اعلام می‌کند.

هرگاه بلا تصدی بودن یک کرسی اعلام شود و دوره تصدی عضوی که به جانشینی باید انتخاب گردد ظرف شش ماه از تاریخ اعلام بلا تصدی بودن منقضی نشود، دبیرکل سازمان ملل متحد به هریک از دولت‌های طرف میثاق اعلام خواهد کرد که ظرف دو ماه نامزدهای خود را به منظور اشغال کرسی بلا تصدی معرفی کنند.

دبیرکل سازمان ملل متحد فهرستی به ترتیب حروف الفبا از اشخاصی که به این ترتیب نامزد شده‌اند تهیه خواهد نمود و آن را برای دولت‌های طرف میثاق ارسال خواهد داشت. نحوه انتخابات برای کرسی بلا تصدی عیناً مانند انتخابات عادی می‌باشد.

هر عضوی که برای اشغال کرسی بلا تصدی انتخاب شده باشد، برای بقیه مدت عضویت عضوی که کرسی او در کمیته بلا تصدی شده است، عضو کمیته خواهد بود.

پس از پایان انتخابات و اعلام نتایج، دبیرکل سازمان ملل متحد اعضای کمیته را برای تشکیل نخستین جلسه در مرکز سازمان ملل متحد دعوت می‌کند. پس از نخستین جلسه، کمیته در اوقاتی که در آئین نامه داخلی پیش‌بینی شده تشکیل جلسه خواهد داد.

کمیته معمولاً در مرکز سازمان ملل متحد یا در مقر سازمان ملل متحد در ژنو تشکیل

جلسه خواهد داد. پس از انتخابات، اعضای کمیته هیئت رئیسه خود را برای مدت دو سال انتخاب خواهد کرد. اعضای هیئت رئیسه قابل انتخاب مجدد هستند.

نحوه رسیدگی در کمیته حقوق بشر

مطابق ماده ۴۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، چنانچه یک کشور طرف میثاق تشخیص دهد که کشور دیگر طرف میثاق، به مقررات این میثاق ترتیب اثر نداده و آن را رعایت نمی‌کند، می‌تواند به وسیله اطلاعیه کتبی توجه آن کشور را به موضوع جلب کند. ظرف سه ماه از تاریخ دریافت اطلاعیه، کشور مخاطب باید به آن جواب دهد، در صورتی که پس از شش ماه از تاریخ دریافت اولین اطلاعیه، موضوع با رضایت هر دو طرف حل نشود، هریک از طرفین حق دارد با ارسال اظهاریه‌ای به کمیته و به طرف مقابل، درخواست طرح موضوع را در کمیته حقوق بشر نماید.

کمیته در صورتی به موضوع رسیدگی خواهد کرد که احراز نماید که کلیه طرق شکایت طبق قوانین داخلی طی شده و منتج به نتیجه نگردیده است. رسیدگی کمیته در جلسات سری خواهد بود و کمیته کلیه مساعی خود را در جهت حل اختلاف بکار خواهد برد و می‌بایستی حداکثر در مدت ۱۲ ماه از تاریخ دریافت شکایت گزارش خود را تنظیم نموده و به دولت‌های ذینفع ابلاغ نماید.

اگر مسئله ارجاعی به کمیته حقوق بشر با رضایت دولت‌های ذینفع حل نشود، کمیته می‌تواند با موافقت قبلی دولت‌های ذینفع کمیسیونی به نام «کمیسیون خاص سازش» تشکیل دهد. کمیسیون مرکب از ۵ عضو است که با توافق دول ذینفع طرف میثاق تعیین می‌شوند، اگر دولت‌های ذینفع طرف میثاق درباره ترکیب تمام یا بعضی از اعضا کمیسیون در مدت سه ماه به توافق نرسند آن عده از اعضای کمیسیون که درباره آنها توافق نشده از بین اعضای کمیته حقوق بشر با رأی مخفی و با اکثریت دو ثلث اعضا انتخاب می‌شوند.

اعضای کمیسیون نباید از اتباع دولت‌های ذینفع طرف میثاق و یا از اتباع دولتی که طرف میثاق نبوده، باشند.